

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ МОТИВІВ СУДОВОГО РІШЕННЯ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Черкез Д.Л.,

Суддя Красногвардійського районного суду

м. Дніпропетровська

Аспірант Донецького державного

університету внутрішніх справ

ORCID 0000-0003-3785-3464

Черкез Д. Л. Поняття та класифікація мотивів судового рішення у господарському судочинстві.

Стаття присвячена дослідженню мотивів судового рішення та їх правової природи, вивченню сучасних тенденцій щодо змісту, засобів та обсягів мотивування рішення з метою досягнення завдання господарського судочинства, а саме справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності.

Висвітлені питання історичного становлення мотивів судового рішення як складової процесу вмотивування судових рішень у господарському судочинстві України.

Звернуто увагу на комплексному характері мотивів судового рішення, на їх двоякій суб'єктивно-нормативній сутності. Наголошено на важливості спонукальних підстав, судових міркувань та судового переконання, як основоположних мотивів правозастосовної діяльності суддів господарської юрисдикції.

Відзначено значну складність такої психологічної категорії як мотив, навіть безвідносно до процесуальної діяльності пов'язаної з вмотивуванням судових рішень.

Проаналізована існуюча класифікація мотивів судового рішення та надана правова характеристика основним видам мотивів. Звернуто увагу на неприпустимість врахування «політичних мотивів» в процесі здійснення судочинства. Зазначено про важливість ролі суддів в процесі наведення мотивів ухвалених судових рішень з урахуванням моральних аспектів з метою наділення судових актів властивістю справедливості.

Наголошено на складності та значимості діяльності суддів господарської юрисдикції щодо наведення достатніх та переконливих мотивів ухваленого рішення, яка потребує від них максимальних професійних знань, умінь та навичок.

На підставі отриманих результатів констатується необхідність подальшого удосконалення мотивувальної та правозастосовної діяльності суду, що забезпечуватиме кожній особі реалізацію принципу верховенства права та права на справедливий розгляд її справи, з отриманням якісного та вмотивованого рішення суду.

The article is devoted to the study of the motives of the court decision and their legal nature, to the study of modern trends regarding the content, means and scope of the motivation of the decision in order to achieve the task of economic justice, namely fair, impartial and timely resolution by the court of disputes related to the implementation of economic activity.

Ключові слова: правосуддя, мотив, судовий розгляд, мотивувальна частина судового рішення, види мотивів, господарський суд.

Cherkez D. L. The concept and classification of reasons for a court decision in economic litigation.

Issues of the historical formation of the motives of a court decision as a component of the process of motivation of court decisions in the economic judiciary of Ukraine are highlighted.

Attention is drawn to the complex nature of the motives of the court decision, to their twofold subjective-normative essence. Emphasis is placed on the importance of motivational reasons, judicial reasoning and judicial conviction, as the fundamental motives of the law enforcement activity of judges of the economic jurisdiction.

The significant complexity of such a psychological category as a motive was noted, even regardless of the procedural activity associated with the motivation of court decisions.

The existing classification of reasons for a court decision is analyzed and the legal characteristics of the main types of reasons are provided. Attention was drawn to the inadmissibility of taking into account “political motives” in the process of judicial proceedings. The importance of the role of judges in the process of citing the motives of court decisions, taking into account moral aspects in order to endow judicial acts with the property of justice, is noted.

Emphasis is placed on the complexity and importance of the activity of economic jurisdiction judges in providing sufficient and convincing reasons for the decision, which requires maximum professional knowledge, skills and abilities from them.

On the basis of the obtained results, the need for further improvement of the motivational and law-enforcing activity of the court is stated, which will ensure that every person realizes the principle of the rule of law and the right to a fair hearing of his case, with the receipt of a high-quality and motivated court decision.

Key words: justice, motive, trial, motivational part of a court decision, types of motives, commercial court.

Постановка проблеми. Вивчення сучасної судової практики України дає підстави стверджувати, що наведення суддями доречних та достатніх мотивів ухваленого судового акту у господарському судочинстві це складна розумова діяльність, яка потребує детального дослідження для досягнення завдань господарського судочинства. Складність досліджуваної категорії та її суб’єктивно-нормативний характер вимагають від суддів господарських судів пошуку оптимальних підходів в процесі вмотивування судових рішень.

Ступінь наукової розробки проблеми. До дослідження проблематики мотивів судового рішення та їх класифікації долучалися такі науковці як О. Авдєєв, В. Григор’єва, М. Гурвич, В. Ісаченко, Д. Полумордвінов, В. Пономаренко, Б. Рагушная, П. Трубніков та ін. Враховуючи міжгалузевий характер зазначеної категорії, важливість також можуть представляти дослідження науковців з суміжних галузей науки. Визначення мотивів судового рішення у господарському судочинстві та їх класифікація, вбачається актуальним завданням у вітчизняній правозастосовній діяльності. Окреслена тематика вимагає більш ретельного підходу для її вивчення з метою розвитку та покращення механізмів мотивування судових рішень суддями господарської юрисдикції.

Метою статті є дослідження історії становлення поняття мотивів судового рішення та їх класифікації, визначення загальних правил та механізмів щодо наведення достатніх та переконливих мотивів в обґрунтування ухваленого правозастосовного акту правосуддя. Аналіз видів мотивів як засобів мотивування вбачається необхідним для визначення єдиних підходів при написанні суддями мотивувальної частини судового рішення з метою наділення його ознакою переконливості.

Виклад основного матеріалу. У найзагальніших рисах мотивування рішення господарського суду необхідно розуміти як систему мотивів покладених в основу висновків суду. Враховуючи взаємозв’язок мотивів рішення з його вмотивованістю слід детальніше зупинитися на понятті мотивів судового рішення у господарському судочинстві.

Зміст та види мотивів, які знаходять своє практичне відображення в ухвалених процесуальних та кінцевих рішеннях по суті справи під час здійснення правосуддя, обумовлені функціональним призначенням цих актів у системі господарсько-процесуальної діяльності.

Вочевидь, що у визначенні поняття мотиву судового рішення перш за все повинні бути відображені його правові характеристики.

Вивчення та визначення поняття мотивів судового рішення було предметом дослідження науковців ще у дореволюційну епоху. Погляди вчених зазначеного періоду з окреслених питань багато в чому визначалися змістом чинного на той час процесуального законодавства. З огляду на ст. 711 Статуту цивільного судочинства рішення мало містити в собі: 1) наведення вимог учасників тяжби і висновок прокурора, якщо він був наданий; 2) міркування суду з приведенням обставин, на яких рішення засноване, та вказівку на закони, якими суд керувався. Таким чином, наведені положення розглядалися як мотиви рішення суду [1, с. 822].

М.А. Гурвич використовував поняття мотивів судового рішення в залежності від контексту по-різному. Так, в одній зі своїх робіт він вказував на те, що мотиви судового рішення охоплюють фактичну підставу рішення, перебіг та результати оцінки доказів, а також правову підставу рішення, включаючи

обґрунтування як вибору закону, що застосовується, так і його тлумачення з метою застосування [2, с. 111].

Через деякий час науковець частково змінив думку, вказавши, що «фактична основа рішення поділяється на міркування, які становлять оцінку доказів, та встановлення пошукових фактів, тобто того фактичного складу, з яким суд крізь правову основу рішення пов'язує свій кінцевий висновок, цю другу частину фактичної основи прийнято називати мотивами рішення суду» [3, с. 43].

Однак далі автор ставить на одну ланку фактичні основи рішення та мотиви, вказуючи, що «фактичні основи рішення або його мотиви становлять обставини справи, які були встановлені судом» [3, с. 63]. Незважаючи на плюралізм поглядів М.А. Гурвича він пов'язував поняття мотивів рішення з його фактичною основою.

Фактично першим, хто комплексно підійшов до вивчення природи мотивів судового рішення у середині ХХ століття, був радянський процесуаліст Д.І. Полумордвінов, який систематизував існуючі точки зору.

Проводячи предметне дослідження категорії мотивів судового рішення Д.І. Полумордвінов вважав за необхідне розрізнити мотиви як зміст рішення, що викладається у мотивувальній частині (так зване технічне розуміння мотивів рішення, визначене його нормативно встановленою структурою), і як спонукальні підстави, якими керувався суд у ході ухвалення рішення (незалежно від того, чи отримав кожен з них своє відображення у тексті рішення) [4, с. 32].

На переконання автора запропонована Д.І. Полумордвіновим класифікація мотивів судового рішення на технічні (відображені у самому тексті рішення) і спонукальні підстави, якими внутрішньо керується суддя в процесі ухвалення рішення, слід визнати цілком доречною. Саме таке ділення розкриває складність досліджуваної категорії, яким виступає «мотив судового рішення», його двояку суб'єктивно-нормативну сутність.

Слід погодитися з думкою тих дослідників, які вмотивованість рішення суду розуміють як взаємозв'язок мотивів рішення з суб'єктивними аспектами судового правозастосування. Наприклад П.Я. Трубніков визначаючи мотиви рішення як самотійну процесуально-правову категорію, безпосередньо пов'язував їх із природою та сутністю суддівського переконання. При цьому під мотивами він розумів обґрунтування у рішенні переконання суду щодо оцінки доказів та застосування норм права [5, с. 51].

Мотив судового рішення завжди логічно пов'язаний з аргументацією висновків суду, покладених у його основу. Кажучи, якщо господарський суд доходить до переконання про наявність підстав для задоволення позову про стягнення грошової суми, то підставою такого рішення буде висновок про наявність матеріально-правових правовідносин між сторонами, а мотивом буде виступати наступна конструкція – «відповідач мав виконати правомірно покладене на нього зобов'язання, але не виконав його». І навпаки, якщо суд відмовляє у позові, підставою для такого рішення буде висновок про відсутність правовідносин, а мотивом – «обов'язок відповідача сплатити грошову суму відсутній у зв'язку з недоведеністю, або у зв'язку з відсутністю факту порушення права позивача». Для наочності можна навести рішення господарського суду м. Києва від 17.02.2020 року по справі № 910/16189/19 за позовною заявою ТОВ «Виробнича компанія Гуд Фуд» до ТОВ «АСНІЛЬСЕН ЮКРЕЙН» про стягнення заборгованості за договором про надання послуг у розмірі 87 183,40 грн. Наводячи мотиви в обґрунтування висновку про відсутність підстав для задоволення позову суд зазначив, що позивач не довів належними, допустимими та вірогідними доказами прострочення відповідача щодо виконання послуг згідно п. 1.2.1 Договору, не довів надання відповідачу всіх необхідних для надання послуг відомостей та матеріалів, і тому суд не вбачає підстав для застосування до відповідача відповідальності згідно п. 5.1 Договору та покладення на нього обов'язку повернути суми отриманих коштів [6].

Значущості мотивам, які покладені у основу рішення суду, приділяв В.Л. Ісаченко, який вважав викладення міркувань суду найважливішою та найсерйознішою частиною рішення у кінцевій формі. Науковець вказував, що міркування повинні бути досить повними, ясними та послідовними; не можуть бути припущені ніякі протиріччя як між ними, так і між кінцевими висновками; вони повинні бути узгоджені як з обставинами справи, так і із законами, інакше рішення не буде ґрунтуватися на законі; не повинні згадуватися такі фактичні обставини, які сторонами не вказувалися та не були предметом змагання, але обов'язково повинні містити у собі всі ті основи, за якими суд «поважає або не поважає відомі вимоги сторін», визнає чи не визнає за доказом силу судового доказу. Водночас суд «не пов'язаний у свободі приводити у своєму рішенні і такі міркування, які не були наведені спереча-

ючимися»; не зобов'язаний критично розбирати кожний наведений сторонами довід, надавати на них відповіді, а також критично розбирати кожний документ [1, с. 105].

Наведені висновки В.Л. Ісаченко вбачаються актуальними дотепер не тільки в українському судочинстві, а і у судовій практиці Європейського суду з прав людини. Прикладом такого «обмеженого мотивування» виступає рішення ЄСПЛ у справі «Серявін та інші проти України» [7], згідно якого суд не зобов'язаний давати відповідь (мотиви) на кожний аргумент заявника, і хоча пункт 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент. Міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною залежно від характеру рішення».

Таким чином можна стверджувати, що міркування суду як результат оцінки доказів, як і сам правозастосовчий процес, складають зміст мотивувальної частини рішення суду та наведених судом мотивів.

Сучасні українські науковці та дослідники категорій вмотивованості судового рішення та його мотивів пропонують визначення процесуально-правового поняття мотиву та зазначають, що доцільно розрізняти мотиви, які лежать в основі внутрішнього переконання суб'єктів процесу і по суті є соціально-психологічними, а також мотиви, які є елементами судового рішення. Процесуально-правові мотиви як елементи судового рішення є сукупністю доказів та аргументів, які наводяться суддями для підтвердження правильності своїх висновків у справі. Їх значущість полягає в тому, що вони виражають знання і «внутрішню переконаність» суддів із питань, які підлягають вирішенню у рішенні [8, с. 303].

Б.П. Ратушня долучаючись до питання визначення поняття мотивів у сучасній українській науці зазначала, що мотиви є логічним місточком між питаннями права та факту та відображають особисте бачення суддею обставин справи, а вмотивованість судового акта пов'язана з питаннями викладу мотивів як результатів логіко-розумової діяльності, на підставі яких суд дійшов певних висновків [9, с. 800].

Таким чином, комплексність досліджуваного явища, якому притаманні правові, логічні та психологічні риси, визначила плюралізм думок з приводу того, що слід вважати мотивом судового рішення господарського суду.

Незважаючи на те, що під мотивами у цій статті у загальному сенсі розуміються судження, які відображаються у мотивувальній частині рішення господарського суду, з метою повноти дослідження поняття «мотив судового рішення» слід окремо зосередитися також й на характеристиці мотивів як внутрішніх спонукальних підстав рішення, що ухвалюється судом, тобто на їх психологічному аспекті.

Поняття «мотив» є досить складною психологічною категорією, навіть безвідносно до процесуальної діяльності з мотивування судового рішення, в якому господарський суд пояснює свої висновки у справі.

Прийняття рішення про конкретну дію (рішення) психологи пов'язують не тільки з наявністю підстав, але і з усвідомленням мотиву даної дії (рішення), та з моделюванням його майбутнього результату.

Мотив – поняття багатоаспектне, що має декілька значень, оскільки мотиваційна сфера є складним утворенням. У психології мотив становить собою спонукання до діяльності, пов'язаної із задоволенням потреб суб'єкта. У роботах із соціальної психології під мотивом розуміють соціально-психологічне ставлення людини до різних сторін об'єктивної дійсності, тобто ті причини, які є основою вибору її дій і вчинків. Важливим є те, що мотивація людини (особистості) як члена суспільства залежить від стійких домінуючих мотивів поведінки, інших особливостей, що допомагають чи заважають реалізувати мотиви, та характеризує, наскільки вона занурена у суспільні відносини, зокрема, яким чином «ця система відбивається в її індивідуальній свідомості» [10, с.261].

Не зупиняючись на багатьох психологічних дослідженнях з цієї проблематики, для більш ясного розуміння слід навести повсякденну модель мотивації будь-якої людської дії або рішення. У процесі свого існування кожна особа постійно отримує, узагальнює та оцінює інформацію як про зовнішні умови, що її оточують, так і про свій власний стан, що надає їй можливість спрогнозувати ймовірний перебіг подій, моделювання розвитку яких вона здійснює у процесі своєї мисленевої діяльності.

В результаті цього у свідомості людини формується дві групи образів: перша – про існуючий (поточний) стан поведінкової ситуації, що вирішується, і її зовнішніх умов; друга – про найбільш бажаний (сприятливий), з погляду конкретної людини, стан ситуації, що підлягає вирішенню. Слід також враховувати, що на результати таких процесів надважливий вплив має суб'єктивний фактор кожної окремої особистості.

Таким чином, рішення у свідомості людини виникає внаслідок взаємодії цих образів, що відображають існуючий стан вирішуваного питання та його бажаний стан у контексті факторів, що підлягають врахуванню (стосовно господарського судочинства це обставини справи, нормативно-правові акти, докази тощо).

У підсумку виходить, що в основі будь-якої людської поведінки лежить утворення двох наборів образів, що взаємодіють між собою, обумовлюючи ту чи нішу поведінкову дію, або рішення. Тобто, з психологічної точки зору усі мотиви визначаються наявністю взаємодії бажаного образу та образу існуючого [11, с.41-44].

Наведене є актуальним і для діяльності суддів господарських судів при вирішенні ними спорів в процесі розгляду судових справ господарської юрисдикції.

Для прикладу слід зазначити, що існуючим станом кожної конкретної вирішуваної суддею справи у процесі відправлення судочинства виступають ствердження та заперечення учасників процесу, які знаходять своє фактичне відображення в описовій частині рішення суду; бажаним його станом – ухвалення рішення по справі, тобто подолання (усунення) правової невизначеності шляхом розв'язання господарського спору, що відображається у резолютивній частині рішення суду; визначальними для ухвалення рішення факторами (мотивами) – подані сторонами докази, на підставі яких встановлюються фактичні обставини справи та визначаються підлягаючі застосуванню норми права, з наведенням мотивів їх врахування або відхилення, а також міркування та судження судді, що відображається у мотивувальній частині рішення суду.

Отже, мотив судового рішення у господарському судочинстві можна визначити як судження, що наводиться господарським судом у мотивувальній частині ухваленого рішення в обґрунтування висновку щодо кожного з питань, які підлягають вирішенні згідно ст. 237 ГПК України.

Для повнішої характеристики та кращого розуміння досліджуваної проблематики доцільним буде визначитися з класифікацією окремих видів мотивів судового рішення.

Про види мотивів судового рішення деякими дослідниками висловлені окремі судження. При цьому можна стверджувати, що дана категорія нажаль позбавлена уваги науковців. Проте, спроби класифікації мотивів судового рішення все ж таки робилися.

Як вже зазначалося Д.І. Полумордвінов розрізняв технічні мотиви (зміст рішення, що викладається в його мотивувальній частині) і спонукальні підстави висновків суду, що належать до суті справи, що вирішується. Останні, на думку автора, мають додаткове, допоміжне значення [4, с. 30].

На думку О. Капліної, рішення має ґрунтуватися на фактичних та правових мотивах. Фактичні мотиви, з погляду цього автора, повинні відображати аналіз досліджених у судовому розгляді джерел доказів з погляду їхньої відносності, допустимості, достатності, достовірності. Правові мотиви, які теж слід наводити у рішенні, є казуальним тлумаченням норм права. Враховуючи важливу правову та соціальну роль судового акта в його мотивувальній частині слід наводити мотиви, згідно з якими на підставі тлумачення норми права та особистого переконання суддя вважає за необхідне застосувати ту чи іншу норму права [12, с. 15].

Деякі з дослідників навіть звертали увагу на те, що «мотивувальна частина рішення може містити у собі політичні мотиви, бо вмілий, політично розвинутий суддя з'ясовує у судовому засіданні, на окремій конкретній справі, усі ті внутрішні процеси, які відбуваються у конкретній країні» [13, с. 54]. Однак, з наведеною позицією навряд чи слід погоджуватися, оскільки у розвинутій демократичній правовій державі, де найважливішою цінністю виступають права людини, суд не повинен керуватися жодними політичними (ідейними, партійними) міркуваннями, що у повній мірі узгоджується з загальноєвропейськими принципами відправлення правосуддя та забезпечує дотримання принципу верховенства права.

Сумнівним також видається виділення П.А. Лупинською в якості окремого виду логічних мотивів судового рішення, оскільки такі мотиви не мають власного самостійного об'єкта обґрунтування [14, с. 160].

Вдалою та обґрунтованою виявляється запропонована В.А. Пономаренко класифікація мотивів судового рішення на фактичні, правові та моральні.

Як зазначає автор, фактичними мотивами виступають обґрунтування суддями правильності і достатності свого знання про факти, що мають значення для правильного вирішення справи по суті.

Об'єктом правових мотивів є юридичне (нормативне) обґрунтування суддями висновку з питань про правову кваліфікацію та встановлених судом юридично значущих обставин, з урахуванням всіх інших важливих для правильного вирішення справи фактів.

Моральні мотиви (у випадках, коли в силу специфіки підлягаючої застосуванню правової норми суд враховує не тільки суто правову сторону справи) є обґрунтування правозастосовчого висновку з урахуванням тих обставин у справі, за яким закон прямо або опосередковано визнає правове значення, не визнаючи при цьому дані обставини в числі юридичних фактів [15, с. 22].

Отже, щодо розмежування мотивів на фактичні та правові слід зауважити, що критерієм розмежування виступає предмет кожного конкретного судження-мотиву (висновок фактів чи висновок застосування норм права), тобто, характер того висновку суду, який підлягає обґрунтуванню у рішенні.

Під час пошуку необхідних мотивів для покладення їх в основу ухваленого рішення, судження та міркування судді у господарській справі зазвичай ґрунтуються не лише на суто правових (юридичні факти та правові норми), а у тих випадках коли це є необхідним, й на моральних категоріях, що у повній мірі відповідає існуючій судовій практиці та підтверджується загальноновизнаними принципами правосуддя.

Наприклад, ще в римському праві принцип правової справедливості *Aequitas* (Еквітас) не тільки мав провідне значення в процесі тлумачення позитивного права, а й по суті заповнював собою прогалини у ньому, особливо там де джерела права орієнтували суддів на необхідність врахування вимог справедливості.

У сучасних умовах принцип правової справедливості повинен знаходити своє безпосереднє відображення в ухвалених господарськими судами рішеннях, оскільки справедливість є невід'ємною внутрішньою властивістю та якістю самого права, яке повинно бути застосовано до спірних правовідносин.

З урахуванням викладеного слід зазначити, що під час ухвалення господарським судом рішення мотиви з яких виходить суддя повинні враховувати також і окремі моральні аспекти вирішуваної справи. Саме тому, серед вимог, яким має відповідати кожне рішення ухвалене господарським судом, особливе місце повинна займати властивість його справедливості.

Таким чином, цілком обґрунтованим видається виділення в якості самостійного виду і моральних мотивів судового рішення, яке має бути також і справедливим. Важливо, що виділення моральних мотивів обумовлено не предметом обґрунтування відповідного судження (мотиву), а його змістом, яким при цьому можуть обґрунтовуватися як висновок про факти так і правозастосовний висновок.

Таким чином, усі три наведені види мотивів є взаємопов'язаними між собою як елементи єдиної системи – мотивування судового рішення.

Висновки. Підсумовуючи наведене доцільно відзначити, що процес вмотивування суддями господарської юрисдикції судового рішення шляхом наведення у його тексті конкретно визначених мотивів, є достатньо складною за своєю логіко-психологічною та правовою природою діяльністю, яка потребує від суддів максимальної мобілізації усіх наявних професійних знань, умінь та навичок.

Крім того слід зауважити, що наведення достатніх та необхідних мотивів в обґрунтування ухваленого господарським судом судового рішення наділяє його вмотивованістю, що робить його зрозумілим, доступним та переконливим. Мотивоване рішення показує, що правосуддя відбулося, оскільки, за словами лорда Х'юарта, «правосуддя має не тільки відбутися, воно має відбутися так, щоб кожен міг бачити: правосуддя очевидне і безумовно відбулося» [16, с. 169].

Проведений аналіз вищенаведених суджень про досліджуване правове явище свідчить про те, що мотивування як результат проведеної суддею розумової діяльності з приведенням міркувань та суджень, характеризує відповідність форми судового рішення застосованому до правовідносин сторін праву та правосудності зроблених судом висновків, які наповнені переконливим змістом. Саме тому важливими є виважені та послідовні дії суду спрямовані на наділення судового рішення достатнім рівнем аргументації, яка потребує неухильного дотримання вимог щодо повноти та обсягів (меж) мотивування висновків суду, які покладені в основу резолюції.

У підсумку треба відзначити, що дотримання господарськими судами якісних характеристик мотивування рішення є однією зі складових частин реалізації принципу верховенства права, та судові установи господарської юрисдикції зобов'язані виправдати свою діяльність та довіру до них з боку суспільства шляхом зазначення достатніх, значущих та переконливих мотивів ухвалених ними рішень.

Список використаних джерел:

1. Ісаченко В.Л. Цивільний процес. Практичний коментар на другу книгу УЦС, СПб, 1912. Т. IV. 870 с.
2. Гурвич М.А. Рішення радянського суду в позовному провадженні. М.: ВЮЗІ, 1955. 128 с.

3. Гурвич М.А. Судове рішення. Теоретичні проблеми. М.: Юр. літ., 1976. 175 с.
4. Полумордвінов Д.І. Мотиви судового рішення. Радянська держава та право. 1947. №4, С. 28–35.
5. Трубніков П.Я. Умови ефективності судового рішення. Радянська держава та право. 1976. №2, С. 51–54.
6. Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення господарського суду м. Києва від 17.02.2020 року по справі № 910/16189/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87838133>.
7. Серявін та інші проти України (Serjavin and others v Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 10 лютого 2010 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text/
8. Григор'єва В.В., Авдєєв О.В. Належна мотивація як показник якісного рішення. Електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету «Юридичний науковий електронний журнал»: URL:http://www.lsej.org.ua/4_2021/75.pdf. 2021. № 4, С. 302–305.
9. Ратушная Б.П. Проблеми вмотивованості судових рішень в Україні. Право і Політика. 2013. № 6 (162), С. 798-802.
10. Винославська О.В., Бреусенко-Кузнецов О.А., Зливков В.Л., Апішева А.Ш., Васильєва О.С. Психологія. Навчальний посібник. К.: Фірма «ІНКОС», 2005. 351 с.
11. Склярів А.Ю. Основи фізики духа. М.: Вече, 2000. 147 с.
12. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права: автореф. дис... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 40 с.
13. Гранберг В.Т. Підручник цивільного процесу. М.: Юрид. вид-во., 1940. 219 с.
14. Лупинська П.А. Рішення у кримінальному судочинстві. Їх види, зміст та форми. М.: Юрид. літ., 1976. 168 с.
15. Пономаренко В. А. Вмотивованість судового рішення у цивільному та арбітражному процесі: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.15, М. 2007. 25 с.
16. Манукян В.І. Міжнародний захист прав людини: право, прецеденти, коментарі: науково-практичний посібник. К.: Істина, 2010. 480 с.